

ОБРАЗ УКРАЇНИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті зосереджено увагу на образі України в епістолярній спадщині Бориса Грінченка. Зроблено спробу довести, що образ України в листуванні письменника неоднозначний та рухливий, поєднаний із загальнолюдськими духовними проблемами, головним механізмом реалізації яких митець вбачав у модернізації суспільства.

Ключові слова: образ України, епістолярна спадщина, лист, лицарський дух, просвітництво.

Листування митців кінця ХІХ – початку ХХ століть належить до авторитетних першоджерел, що дають змогу з достатньою визначеністю та повнотою розкрити історію написання творів від первинних намірів автора до публікації текстів, сприяють з'ясуванню ідей, асоціацій із життєвими подіями та особами, які часто навмисно замовчували в друкованих виданнях. Епістолярній спадщині окресленого періоду приділена значна увага літературознавців, а саме: М. Бахтін «Висловлювання як одиниця мовлення спілкування» [1], О. Братаніч «Фактор адресованості в епістолярному дискурсі» [3], Л. Вашків «Епістолярна літературна критика: становлення, Функції в літературному процесі» [4], Г. Вознюк «Майстерність письменницької критики» [5], В. Гладкий «Листи письменників» [6], В. Дудко «Эпистолярное наследие украинских писателей-реалистов конца ХІХ – начала ХХ века в контексте украинско-русских литературных взаимосвязей» [7], А. Зіновська «Відкрите листування письменників як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму» [18], М. Коцюбинська «Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість» [19], В. Кузьменко «Генеza європейської приватної кореспонденції та візантійська епістолярна традиція» [20], Л. Курило «Публіцистичні мотиви епістолярію Олеся Гончара» [21], Г. Мазоха «Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації» [22], М. Наєнко «Інтим письменницької праці: 3 лекції про специфіку художньої творчості» [23], М. Назарук «Українська епістолярна проза кінця ХVІ – поч. ХVІІ ст.» [24], М. Острик «З материка письменницької критики» [25], Т. Радзівська «Текст як засіб комунікації» [26], але образ України в епістолярії Бориса Грінченка, наразі залишається поза увагою дослідників, це і визначає актуальність нашої статті.

Листи Б. Грінченка мають особливе спрямування, адже в них порушуються актуальні проблеми, пов'язані з суспільно-політичним, культурно-освітнім та літературним життям (останні відображають ідейне, творче, духовне зростання). Його можна зарахувати до тих митців слова, кореспонденції яких треба розглядати крізь призму образу автора, розуміння

його духовного, інтелектуального світу, що, своєю чергою, вимагає з'ясування уявлень про сенс життя, щастя, ідеал людини. З листів уточнюються епізоди біографії, визначається дух часу, вони є непересічним підґрунтям для вивчення творчості автора. Отже, листи Б. Грінченка створюють спільний час і простір, спільний естетичний світ між собою і адресатом, який об'єднаний спільною пам'яттю і спільним досвідом, націленим на досягнення поставленої мети, це – творчий акт мислення, творча ода життю.

Образ України в епістолярію Б. Грінченка посідає домінантне місце, адже кожен лист демонструє естетичну, духовну площину, яка визначає поліфонічність, сконденсованість цілісного образу України. Для Грінченка Україна – це служіння народові, дотримання кодексу честі, вболівання про гармонію святого закону правди, рівності, справедливості. Духовне життя українського суспільства він визначає як активотворчу діяльність людей, що полягає у засвоєнні та перетворенні світу, зберіганні, розподілі, споживанні духовних цінностей ідеального змісту, причому це охоплює не тільки ідеальні явища, але й суб'єктів духовного життя, що мають певні потреби, інтереси, ідеали, а також соціальні інститути, що займаються виробництвом. 1897 року, у листі до Богданової, Грінченко писав: «Треба так упорядкувати життя, щоб Ваші духовні інтереси ширшали, а не вужчали. А цього можна досягти тільки повсякчасно працею. Коли своєї самоосвіти та ще тим, що Ви виберете собі симпатичне Вам гарне діло і присвячуватимете йому сили. Без цього Березне Вас так саме зтягне в свої дрібні міщанські інтереси, як зтягла інших. Коли можете йти в учительки, — йдіть в учительки і будьте вчителькою гарною, ідейною. Це буде діло» [10, 1 арк.].

Епістолярна спадщина Грінченка правдиво відбиває його внутрішній світ, вдачу, захоплення й розчарування, задуми і сподівання, ставлення до рідних, а також до поточних подій. Особистим болем митця, був національний параліч, який охопив Україну. В листі до М. Комарова 1888 року, Грінченко зазначає: «Ви казали в одній своїй рецензії, що народ учить треба не його-ж власними творами. Але Ви забули те, що народ зтого не бачить української книжки і що українська книжка для його така несподівана новина, що він дивитця на неї зпершу навіть скося (це факт!). Таким побитом народ наш, здеморалізований тими обставинами, у котрих він живе, треба спершу привчити до книжки на рідній мові, а тоді вже учити» [15, 1 арк.].

Б. Грінченко намагався надати Україні нового змісту, прагнув вивести за межі «темного життя», інфантильного існування. Вболіваючи про освіту простого люду, він звертається до тогочасної інтелігенції, намагаючись долучити «вищий клас» до проблем села, зупинити національну еміграцію. Його хвилювало повсякденне життя селян, адже працюючи по 15–16 годин, вони фізично не мали змоги долучатися до «високих ідей». Вважаючи, що просвітництво тісно пов'язане з самоповагою, Б. Грінченко не розумів, як можна говорити про самоповагу, коли людей «ругають площадними словами» [9, 1 арк.]. На думку Б. Грінченка, просвітництво прирівнює людей і тому його завдання, як свідомої людини, з'єднати народ з інтелігенцією, вивести

за межі загальмованої національної психології, анулювати ту прірву, яка існує між ними. Проте свою мету він вбачав не лише в тому, щоб долучити українську інтелігенцію до просвітницької діяльності простого люду, а й до піклування про те, щоб сили для просвітництва не гинули на важкій праці, щоб прагнення до світла не «убивались положеніємъ «лягавой собаки», которую привязывают къ колесу арбы!» [9, 1 арк.]. Не може людина з незадоволеними фізичними потребами, розвивати потреби духовні, тому «не заботиться о народномъ благосостояніи – это значить строить зданіе на песке» [9, 2 арк.]. Грінченко наголошує на тому, що кожен має дбати про добро громадське, щоб люди були здорові і тілом і духом. «Кожен мусить дбати, щоб люди наші не дикі, а освічені були, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а наїдені й напitenі. Повинен дбати, щоб наша земля укрилася не болотами й пісками, а полями з важкоколосим хлібом, садками запашними та лісами зеленими. І тільки той, хто дбає про се, тільки той і відбуває як треба громадську повинність» [8, 337].

У листах Б. Грінченка, простежується заглибленість у внутрішній психодуховний світ, передує почуттєве (інтуїтивне) начало, яке ґрунтується на процесі самоспостереження себе в суспільстві. Індивідуальне та індивідуалістичне є в нього не тільки предметом художньої обсервації, а й способом зображення нації; митець звертає увагу на проблему самотності, змінює концепт людини. 1882 року, в листі до І. Зозулі, Б. Грінченко пише: «Ти запевне дивуєшся, чом я досі не писав и здивуєшся ще більше, коли я тобі скажу, що не писав того, що просто не хотілося писати. Якась байдужість до всего обняла мене на хвилину и захопила всю мою истоту. Схотилося сховатися, залізти у свій куток и сидіти так не вилазючи, щоб люде не побачили, и все думати, думати, думати. Що? Я й сам не знаю, тільки знаю, що щось не так зи мною робиться, як треба» [13, 1 арк.]. Слід наголосити, що в цей період українське духовенство було повністю залежним від свого духовного керівництва, тому українство мусило розраховувати на декласовану інтелігенцію, яка в умовах утисків не мала великого впливу. До цієї когорти входили в основному вихідці із збіднілих дворян, духовенства, селяни та міщани. Болючим наріжним каменем стає відрив від рідної землі тогочасної молоді – соціально-революційні ідеї та космополітизм швидко поширювались і проростали в душах молодих людей. «Московська стихія, культура й мова були поширені в Києві і впливали на нас, українську молодь, у літературі й особливо в школі, де всього вчено по-московськи і не було української мови, навіть як окремого предмету, – писав Дмитро Багалій» [2, 83]. Тоді, коли ці ідеї стрімко поширювались та пропагувались у російській пресі, українці не мали вільних органів друку, які б поширювали національну ідею. А те, що дозволялося, підлягало фільтрації, яскравим прикладом цього є лист Б. Грінченка до М. Дикарева: «Ви все докоряєте мене за правопис от Вам становище: цензура вимагає урядового правопису, а друкарня мала і навіть шрифтів скільки треба не має. А щоб Ви зрозуміли, як цензура пильнує правопису, то ось приклад. Тутешня «общественная библиотека» друкувала свій каталог і цензура дозволила се надруковане звичайне посилається до

цензури знову – по «билеть на выпускъ» <...> Цензура примусила передрукувати всі картки, де стрівалася «кулішівка» <...> Я ледве міг досягти, щоб дозволено йотувати!» [12, 1 арк.].

Проблема духовного розвитку України є однією з наріжних проблем, які ставив перед собою митець. Різка критика вбік розвитку літератури, історії України, генерує різні смислові й настроєві пласти епістолярію. У листі від 1888 році до Комарова, Грінченко пише: «Невже ми сто за того років живучи у таких обставинах, що сьогодні одлига, а завтра мороз, жменею користуватись з одлиги? Невже ми не могли, у мороз готувати, а у одлигу видавати? А збірники творів наших письменців? Та це ганьба для нас! Ми не маємо досі путящого видання Котляревського! Ми віддаємо его усяким Панчешникам, котрі своїми виданнями псують его твори! Ми не написали досі півсотні путящих книжок для народу! Ми не маємо досі популярної української історії! Ми примушуємо Петрових писати за нас історію літератури нашої! [15, 2,3 арк.]. Грінченко немовби спеціально провокує роботу думки, настроює на співпереживання, мобілізує, активізує до творчості та співтворчості. Його позиція була звернена до всебічного розвитку України загалом і української нації зокрема, він переймався духом часу, думав і почував себе у річищі тогочасних суспільних потреб. 1890 року в листі до М. Комарова зазначає: «Живучи на селі, бачу кричущу потребу в книжках для народу. Я знаю, що Ви інакше дивитесь на те, які треба книжки видавати для народу. Нехай так, хоча міні здаецця, Ви звужете поле діяльності. Але ж мусите признати, що повинні ми дбати про те, щоб яко мога побільшити матеріал для народнього читання. Чи винні-ж ми, що не можемо друкувати іншого, а тільки белетристику? Як би Ви, Михайле Хведоровичу, побачили, які книжки читають по селах дорослі і діти, то Ви зрозуміли-б через віщо я вважаю важливим видання таких річей, як «Веселий оповідач», «Хвеська», не кажучи вже про історичні Кобзареві думи.» [16, 1 арк.].

Образ України в епістолярній спадщині Б. Грінченка дещо дискусійний, подеколи письменник загострює свою позицію, іноді висловлює песимістичні думки, які вражають. Прикладом може слугувати лист Грінченка до І. Зозулі, написаний у 1881 році: «...Ти щасливіший від мене, бо маєш змогу працювати для святого діла, робити для нашого люду. Я-ж і досі сиднем сиджу от тут у цім багні і коли з його видеруся – святий знає, бо од інспектора нічого нема і я певен, що мене у село не пустять. Доведеться гинути тут. Чую і розумію добре, що що-дня падаю все нижче та нижче, а де кінець цьому?.. Його не видко тепер для мене...

Я пишу до тебе все уривками та уламками, але вибачай, – бо тепер голова обертом іде, ходиш, як божевільний, бо стільки оце погані скоїлося, що й лік їй і розум свій загубив.

...Печаль великая обняла душу мою и всякия мерзости оточила ю. И плачу, и рыдаю и знову помы и помы теж-саме роблю, а иноди то й вылаюся препогано, але з лайки нічого не виходе і я поки сумую, і поки лаюся. А що? Чепурно? 1881 Зозулі» [14, 1 арк.].

З роками, в інших листах, логіка і аргументи Грінченка примушують замислитися над суттю проблеми, поглянути на неї по-новому, уявити в неочікуваному, але, в кінцевому варіанті, виправданому ракурсі. Так, в листі до Гадзяцького, Осаулянка, 1905 року Б. Грінченко пише: «Прихильність од читачів роздмухує завсіди огонь творчости в душі письменника, направляє його руки до нової праці: він бачить, що не дурно робив, і хочеться робити ще. Я дуже радий, коли своєю роботою дав Вам кілька годин гарних почуванні. Бажаєте, щоб більше було Зіньків і таких, як він. Там, у далекій Манжурії, Ви певне не знаєте, як багато, як дуже багато людей у нашому рідному краї бажають тепер того ж, бажають світання нового, кращого дня. Тепер робиться те, чого не можна було сподіватися рік назад, і може недалекий уже той час, коли побачимо перші промінні свого сподіваного дня.

Під сі радісні промінні бажаю Вам швидше вернутися до рідного краю. З великою шаною Б. Грінченко» [11, 1 арк.].

Світоглядний фундамент Грінченка породжував певну концепцію дійсності, певний спосіб її пізнання, розуміння історичних закономірностей України, а його ідейні переконання були спрямовані на зміну наявних суспільних відносин, моральних ідеалів, а також поглядів на роль і значення української літературної творчості в житті України, її історичної епохи, людської культури в цілому. 1893 року в листі до О. Кониського, Б. Грінченко наголошує: «Ми маємо письменників, що святкували чи могли б святкувати, не 35, але й 50 рр. від початку своєї літературної роботи, але, на жаль, — вони не могли б сказати, що всі ті роки вжито на працю для України, що не було вагань, що не вважало навіть деякий час свою працю за даремну. Сумні й важкі події, ті, події, що були неминучим логічним послідком нашого сторійного життя, нашого минулого хитання на всі, — боки їх знає добре кожен.

Ви той, на кого можна у нас показати, говорючи: цей не хитався на своєму національному шляху нікуди, а всі ті 35 рр. невсипущої праці без перепини, без вагання, положив на користь Україні, і завсіди в своїй літературній діяльності високо держав прапор української національної самостійности.

Є часи, коли не зкочити с свого шляху, держатися завсіди свого прапору єсть великою громадянською мужністю, єсть високою послугою у людськості взагалі і у найдорожчої нам частиною с тієї людскости — у рідному краю з особна» [17, 1 арк.].

Отже, Образ України в епістолярії Б. Грінченка неоднозначний та рухливий, поєднаний із загальнолюдськими духовними проблемами, головним механізмом реалізації яких митець вбачав у модернізації суспільства. Тільки налаштованість на кардинальні зміни може об'єднати націю, стати головним чинником інтеграції та запорукою успішної реалізації стратегічних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовлення спілкування / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 308–317.
2. Багалій Д. Автобіографія / Д. Багалій // Київська старовина. – 1992. – Ч. 4. – С. 83
3. Братаніч О. Фактор адресованості в епістолярному дискурсі / О. Братаніч // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Черкаси: Брама. – 2000. – С. 11–18.
4. Вашків Л. «Епістолярна літературна критика: становлення, Функції в літературному процесі / Леся Вашків. – Тернопіль. Поліграфіст, 1998. – 134 с.
5. Вознюк Г. Майстерність письменницької критики / Г. Вознюк // Рад. літературознавство. – 1983. – № 7. – С. 52–55.
6. Гладкий В. Листи письменників / В. Гладкий // Українське літературознавство. – Львів, 1970. – Т.8. – С. 10–15.
7. Дудко В. Эпистолярное наследие украинских писателей-реалистов конца XIX – начала XX века в контексте украинско-русских литературных взаимосвязей: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – 10.01.02 / В. Дудко. – М., 1989. – 18 с.
8. Грінченко Б. Драми і комедії / Борис Грінченко. – Чернігів., 1902. – С. 337.
9. Грінченко до Алчевської від 1892 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40613. – 1–2 арк.
10. Грінченко до Богданової від 1897 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40644. – 1 арк.
11. Грінченко до Гадзяцького, Осаулянкова від 1905 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40663. – 1 арк.
12. Б. Грінченко до Дикарева від 1900 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40712. – 1 арк.
13. Б. Грінченко до І. Зозулі від 1882 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40899. – 1 арк.
14. Б. Грінченко до І. Зозулі від 1881 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40904. – 1 арк.
15. Грінченко до Комарова від 1888 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40927. – 1–3 арк.
16. Грінченко до Комарова від 1890 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40925. – 1 арк.
17. Грінченко до Кониського від 1893 р. [лист]. – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського. – ф. III, 40929. – 1 арк.
18. Зіновська А. Відкрите листування письменників як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму / Алла Зіновська // Київська старовина. – 2004. – № 2. – С. 86–90.
19. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. Дух і Літера. Харківська правозахисна група / М. Коцюбинська – К., 2001. – 299 с.

20. Кузьменко В. Генеза європейської приватної кореспонденції та візантійська епістолярна традиція / Володимир Кузьменко // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 3–21.

21. Курило Л. Публіцистичні мотиви епістолярію Олеса Гончара / Л. Курило // Актуальні проблеми літературознавства. – Т. 15: Зб.наук.праць / Наук. ред. проф. Н.І. Заверталюк. – Дніпропетровськ: «Навчальна книга», 2003. – С. 38–45.

22. Мазоха Г. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації. Монографія / Галина Мазоха. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.

23. Наєнко М. Інтим письменницької праці: 3 лекції про специфіку художньої творчості / Злекції про специфіку художньої творчості / М. Наєнко. – К.: Педагогічна преса, 2003. – 280 с.

24. Назарук М. Українська епістолярна проза кінця ХVI – поч. ХVII ст.: Дисертація... канд. філол. наук / М. Назарук. – К., 1994. – 192 с.

25. Острик М. З материка письменницької критики / М. Острик // Рад. Літературознавство. – 1982. – № 2. – С. 15–19.

26. Радзієвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. Радзієвська. – К.: Вид-во НАН України, 1998. – 194 с.

В статье сосредоточено внимание на образе Украины в эпистолярии Бориса Гринченко. Сделана попытка доказать, что образ Украины в переписке писателя неоднозначный и подвижный, совмещенный с общечеловеческими духовными проблемами, главные механизмы реализации которых Б. Гринченко видел в модернизации общества.

Ключевые слова: образ Украины, эпистолярное наследство, письмо, рыцарский дух, просветительство.

In the article attention focuses on the image of Ukraine in the epistolary inheritance of Boris Grinchenko. The auther has made an attempt to prove that the image of Ukraine in writer's correspondence is ambiguous and agile. It is combined with human spiritual problems which Boris Grinchenko regarded as basis for modernization of society.

Key words: image of Ukraine, epistolary inheritance, letter, knight's spirit, enlightening.